

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI TÉZISEK

TÖRÖK PETRA

**ORNAMENSSE VÁLTOTT SORS —
MŰVÉSZETI ÉS IRODALMI OTTHONTEREMTÉS
LESZNAI ANNA ÉLETMŰVÉBEN**

Filozófiatudományi Doktori Iskola
Prof. Dr. Kelemen János
Esztétika Program
Dr. Radnóti Sándor DSc.

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

Dr. Radnóti Sándor DSc. (elnök)
Dr. Angyalosi Gergely PhD.
Dr. Földes Györgyi PhD.
Dr. Markója Csilla PhD.
Dr. Szilágyi Ákos PhD.
Dr Vári György PhD. (titkár)

Témavezetők és tudományos fokozatuk:

Dr. Passuth Krisztina DSc.
Dr. Veres András DSc.

Budapest, 2012.

I. A kutatási feladat rövid összefoglalása

Lesznai Anna (1885-1966) világképének és szemléletmódjának, művészi és emberi hitvallásának alapját egy hosszú évtizedeken át alakított, rendszerré formálódott világszemlélet jelentette, amelynek középpontjában az *ornamens* fogalma állt. Ez a szigorú formaelveken nyugvó, metafizikai-spirituális tartalmakat hordozó világnézet, amely képző- és iparművészeti alkotásaira, irodalmi életművére, pedagógiai tevékenységére, sőt emberi kapcsolataira is hatással volt, mindvégig megnyilvánult az életmű minden területén. Az *ornamentális világnézet* határozta meg munkásságát az első iparművészeti tervektől, naplófeljegyzésektől és meséitől kezdve, a húszas évek paraszti életképein és versein át, az amerikai korszak pedagógiai összegzéséig, és epikus műve, a *Kezdetben volt a kert* című regény megszületéséig. Az ornamentális Lesznai számára nem műfaj, eljárás vagy látásmód, hanem – szavaival élve – a kiteljesedett élet volt.

Lesznai Anna oeuvre-je értékelését és értelmezését annak műfaji sokfélesége megnehezíti. Az eddigi életrajzi kutatások munkásságának egy-egy területét vizsgálták: meséit, *Kezdetben volt a kert* című regényét, képzőművészeti alkotótevékenységét vagy művészetelméleti megközelítésmódját. Mindeközben fehér foltok maradtak életművének bizonyos területei, hiszen a kutatások nem foglalkoztak művészetpedagógusi és iparművészeti teljesítményének átfogó értékelésével. Nem történt kísérlet arra sem, hogy a különböző műfajú alkotások vizsgálatában egységes nézőpontot érvényesítsenek – annak ellenére, hogy „(...) [Lesznai] egész művészi praxisa egy részleteiben elgondolt világnézeti egészre épül rá, amely ráadásul (...) szinte teljesen egységesnek tekinthető egész élete során: alig-alig érezhető például változás az 1910-es években írt nyugatos cikkeinek és az 1948-as képzőművészeti előadássorozat, A tervezés művészete alapfelfogása között.”¹

¹ Földes Györgyi: „Mindenséggel szövött kárpit” – Hasonlat, szimbólum, metafora és ornamentika Lesznai Anna művészet- és irodalomfelfogásában. In: Enigma 51. (2007) 151. old.

Az egységes nézőpont érvényesítésnek előfeltétele volt Lesznai naplófeljegyzéseinek 2010-es válogatott kiadása,² amely csökkentette az alap kutatás addigi mulasztásait. A naplókban lejegyzett beszélgetések pontos, értő és hiteles rögzítése, a politikai és társadalmi helyzet éles látású, elfogulatlan értékelése, és az, hogy Lesznai méltó partnere volt kora szellemtörténész, filozófusi és politikusi gárdájának, sajátos kettősséggel jár. A feljegyzések tartalmát eddig nem ismerő olvasóknak Lesznai lírája és regénye, a mesék mézesbábos világa, az illusztrációk, az ornamentális tervek, és az egész addig ismert életmű puhasága és gömbölydedsége egészen más képet sugall, mint ami a naplószövegekből kirajzolódik. Kiderül belőle, hogy Lesznai személyiségének erős vonása volt a ráció, a tudatos, következetes gondolkozás, az ok-okozati összefüggések végigkövetésének vágya. A naplókban egy olyan egyéniséget látunk, aki szüntelenül válaszok után kutatott, igyekezett megérteni önmagát és a világot – nagyon következetesen, keményen, célratörően, mások idejét, energiáit sem kímélve. Önmagát a számára megadatott világ tanújának tekintette, és e szerepnek megfelelően szinte kényszeresen rögzítette környezetének és korának szellemi és társadalmi történéseit.

Az eddigi feldolgozások Lesznainak egyik vagy másik személyiségjegyre fektették a hangsúlyt, és az annak megfelelő tevékenységi körökkel, korszakokkal foglalkoztak: egyrészt a művészetével (főleg meséivel és hímzéseivel), másrészt azzal a progresszív magyar értelmiségi környezettel, azokkal a csoportosulásokkal, amelyeknek Lesznai is részese volt. Ez utóbbi szempont többször oda vezetett, hogy mintegy háziasszonyként, értő hallgatóként, a holdudvar tagjaként, vendégként – de saját eredményeire kevésbé figyelve – említették és idézték fel alakját.

A disszertáció célja, hogy Lesznai művészeti hagyatékát, kéziratos elméleti és esztétikai fejtegetéseit, illetve naplófeljegyzéseit egységesen szemlélve felvázolja és értelmezze azt a fogalmi rendszert, amely segít alkotói és emberi portréjának megragadásához, miközben adalékokkal szolgál az ornamentals és ornamentalitás fogalmának korabeli értelmezéséhez.

Az ornamentális szemlélet mellett Lesznai életművének másik kiemelt értéke az otthon és az otthonteremtés volt, arra törekedett, hogy ez minden művészi és közösségi megnyilvánulását megalapozza. Egész alkotótevékenysége, életművének valamennyi területe a valahová tartozás,

² *Sorsával tetováltan önmaga. Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből.* Petőfi Irodalmi Múzeum – Hatvany Lajos Múzeum, Budapest, 2010. Válogatta, jegyzetekkel ellátta, a mellékleteket és az illusztrációs anyagot összeállította: Török Petra.

az otthon- és közösségteremtés, a saját közeg, egy intim, meghitt szféra létrehozásának jegyében fogant. Lakhatóvá, élhetővé kívánta tenni a világot, igyekezett berendezkedni benne, méghozzá változatos módon. Éppen e lelki beállítottság és életstílusbeli jellegzetesség révén válik állandó motívummá műveiben a Paradicsom-keresés, egy elszigetelt, saját törvényei szerint működő világ – egy idillikus Otthon – kialakítása és megformálása.

Lesznai Annának szüksége volt az ornamentális világnézetre. Minden művészi és emberi megnyilvánulását befolyásolták azok az elvek, amelyeket az ornamenssel foglalkozva magáévá tett. Hitet és otthont talált a formákban. A saját ornamentalitás világnézete iránti elkötelezettsége szinte vallásossá növekedett: világnézete alapelvei hitelvekké váltak.

Az ornamens, az otthon és a hit – ugyanannak a világnézeti rendszernek három pillére – teremt egységes módszertani és vizsgálati alapot a téma kidolgozásához, a Lesznai életmű és életút feltárásához, elemzéséhez és értékeléséhez.

II. A kutatás módszerei, a feltárt források

Az értekezés igyekszik felszámolni az alap kutatás hiányosságait, és a hagyaték jelentős, eddig feltáratlan részeivel is foglalkozik, kiemelve az ornamentális világnézettel, az otthonteremtéssel és a hit, a vallás kérdéseivel összefüggő témákat. Így írásos dokumentumok és alkotások alapján bemutathatjuk Lesznai Anna művészetének és alkotói szemléletének változásait és módosulásait életútja során. A disszertáció megírásához elsődleges forrásként tizenkét magyarországi közgyűjtemény levéltári és művészeti-gyűjteményi anyagát használtuk fel.³

A kutatás alapját Lesznai művészeti hagyatéka tekintetében a hatvani Hatvany Lajos Múzeum szolgáltatta. Az ott őrzött hagyaték nem az egyedüli magyarországi közgyűjteményben található Lesznai-gyűjtemény, ám a hatvani múzeum közel 2400 tételből álló anyaga, és az ahhoz

³ Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeuma (Budapest), Hatvany Lajos Múzeum (Hatvan), Janus Pannonius Múzeum (Pécs), Magyar Nemzeti Galéria (Budapest), Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára (Budapest), Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (Budapest), Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézete (Budapest), Nógrádi Történeti Múzeum Mihályi Gyűjteménye (Salgótarján), Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (Budapest), Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti Tára és Kézirattára (Budapest), Városi Képtár – Deák Gyűjtemény (Székesfehérvár), Városi Könyvtár – Könyü László hagyaték (Tamási)

tartozó egyéb dokumentáció kiemelkedő jelentőségű, amely az életmű egészét átfogja, és rengeteg vázlatot tartalmaz, amelyek a műhelymunka momentumaira világítanak rá. Emellett az elkészült művek több tervváltozata is rendelkezésre áll, bepillantást engedve a tervezői-kompozíciós elvekbe is.

A disszertáció témájának kutatása kapcsán – a művészeti tárgyi hagyaték mellett – elsősorban levéltári forrásokra támaszkodtunk, amelyet a Petőfi Irodalmi Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára és kisebb tételszámban az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őriz.

Ebből az anyagcsoportból kiemelkednek Lesznai Anna naplói. A Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában a V.3670/43/1-20 tételszámokon naplóként nyilvántartásba vett, több füzetből, illetve különálló lapokból álló iratcsomó e műfaj egyik alcsoportjához, a munkanaplóhoz tartozik. E feljegyzésekkel Lesznai lelki, szellemi és spirituális fejlődését dokumentálta, és egyben alapanyagot szolgáltatott munkáihoz (meséihez, teoretikus írásaihoz, kritikáihoz és a regényhez). A személyes és magánéleti vonatkozások háttérbe szorulnak, míg az őt éppen foglalkoztató intellektuális kérdések végiggondolását, a megoldásukra tett kísérleteit bőséggel tartalmazza a napló. E témák a következők: etikus élet, küldetés, rendeltetés, a Werk-élet, élethivatás, szeretetvallás (mindezek felismerhetően a Vasárnapi Kör felvetései és fogalmai), az ornamentals mivolta, az ornamentális szemlélet és művészetpedagógiai kérdések, az absztrakció, a vizuális percepció dilemmái (példatárként alkalmazva Brueghel, Cranach, Cézanne életművét) és a szerelem.

A primér források körében a kutató számára emocionálisan is fontos és értékes adalékokkal szolgáltak azok a beszélgetések, amelyeket az elmúlt években a családtagokkal, leszármazottakkal, illetve a Lesznaival személyes kapcsolatban álló ismerősökkel készítettünk. Többek között Réz Pál, Mihályi Gábor, Jászi Péter, Repiszky Tamás, Litván György, Vezér Erzsébet és Csécsy Magda elevenítették fel Lesznaival kapcsolatos saját vagy családi élményeiket, emlékeiket.

A szekunder források közül a legtöbb releváns információt azok a forráskiadványok nyújtották, amelyek Lesznai baráti- vagy családi köréhez tartozó művészek, tudósok naplóját és

levelezését közlik, így például Balázs Béla⁴ és Jászi Oszkár naplói⁵, Hatvany Lajos⁶ és Fülep Lajos levelezéskötetei⁷, illetve a Petőfi Irodalmi Múzeum Hangtárának archívumában őrzött visszaemlékezéseket tartalmazó kötet.⁸ A korszak és a szellemi kapcsolatok számos összefüggésére világított rá a Nyolcak kiállítás katalógusa⁹ és a Vezér Erzsébet és Karádi Éva által szerkesztett Vasárnapi Körrel foglalkozó dokumentumkötet.¹⁰ A legújabb forrásközlések közül ki kell emelni az *Enigma* című folyóirat 51-52. számát,¹¹ illetve a Szilágyi Judit sajtó alá rendezésében megjelent, addig kiadatlan Lesznai-meséket.¹²

III. A disszertáció felépítése

A disszertáció kilenc nagy egységből áll. A bevezetés után áttekintjük Lesznai ornamentális szemléletének elméleti kereteit, majd az értekezés másik két fő pillérének, az otthon-teremtésnek és a vallásosságnak, a hitbeli kérdéseknek az áttekintésével, elemzésével jutunk közelebb a Lesznai-életmű és -életút feltárához és értékeléséhez.

A negyedik fejezet Lesznai világnézeti modelljének alapelveit és fogalomrendszerét vizsgálja meg, azokat két nagy csoportra – egyrészt a modelltől következő formai, tartalmi és stiláris alapelvekre, másrészt a modelltől következő világnézeti, etikai, közművelődési és pedagógiai alapvetésekre – osztva.

A magyar és nemzetközi párhuzamok, elsősorban a Nyolcak köréhez tartozó művésztársak és a Vasárnapi Körös gondolkodók munkáinak, illetve a naplókban elemzett Alois Riegl, Heinrich Wölfflin, Max Dvořak elméleteinek felmutatását követően kerül sor Lesznai képző-és iparművészeti munkáiban – a tervezőművészet, a könyvművészeti és illusztrátori

⁴ Balázs Béla: *Napló* I-II. kötet. Válogatta és szerkesztette: Fábri Anna. Tények és tanúk sorozat, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982.

⁵ Jászi Oszkár *naplója 1919–1923*. Szerk.: Litván György. MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2001.

⁶ Hatvany Lajos *levelei*. Szerk.: Hatvany Lajosné és Rozsics István. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985.

⁷ Fülep Lajos *levelezése II. 1920-1930*. Szerk.: F. Csanak Dóra. MTA Könyvtára - MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 1992., illetve Fülep Lajos *levelezése VI. 1951–1960*. Szerk.: F. Csanak Dóra. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2004.

⁸ *Megőrzött öreg hangok. Válogatott interjúk*. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2004.

⁹ *A Nyolcak*. Katalógus. Szerk.: Markója Csilla – Bardoly István. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2010.

¹⁰ *A Vasárnapi Kör – Dokumentumok*. Szerk.: Karádi Éva - Vezér Erzsébet. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.

¹¹ *Enigma* 51-52. tematikus száma Lesznai Annáról. 2007. Vendégszerkesztő: Török Petra - Szilágyi Judit.

¹² Lesznai Anna: *Idődíszítés – Mesék és rajzok*. Szerk.: Szilágyi Judit. Petőfi Irodalmi Múzeum – Hatvany Lajos Múzeum – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007.

munkák, valamint a paraszti életképek vonatkozásában – az ornamentális szemlélet megjelenésének vizsgálatára.

Lesznai ezeket az elveket ültette át művészetpedagógiai munkásságába is, amelynek teoretikus (1919-es tanmenet, *A tervezés művészete* című kötet), és gyakorlati eredményeivel (Atelier Művészeti Tervező és Műhelyiskola, new-york-i festőiskola) foglalkozik a következő fejezet.

Az utolsó nagy fejezet azt tekinti át, hogy Lesznai irodalmi életművében – a mesékben, a lírában és a *Kezdetben volt a kert* című regényében – milyen formai és tartalmi jegyekben tükröződik az ornamentális szemlélet.

A disszertációt különböző segédletek (Lesznai Anna életútja; Lesznai Anna világnézeti modellje), képmelléklet és irodalomjegyzék teszik teljessé.

IV. A kifejtés főbb pontjai és megállapításai

1. Lesznai a világ formába kerekítésén, a sors ornamenssé váltásán dolgozott. Animista felfogása szerint nemcsak az embereknek, de minden élőnek lelke van, sőt a teremtett konkrétumok is magukba zárt üzeneteket hordoznak. Egy örök, időn és téren kívül álló abszolútum foglal magában minden valaha voltat és majdan leendőket. Ebben az ősi állapotban élet és művészet érintkeznek, egyek, azonosak. Anyag, szellem és a lélek gyökerei találkoznak. A dolgok azonban nem maradhatnak ebben az ősi állapotukban, meg kell valósulniuk, formát kell öltetniük, anyaggá kell válniuk – egyéniesülniük kell. E csoda – a megvalósulás – az alkotó által következhet be, a teremtő személyiség és a minden közti áttörés eredményeként. Az alkotás nem más, mint visszaemlékezés egy ősi, az abszolútumra. Ennek átélésével egy új konkrétum születik. A tökéletes harmóniát hordozó forma szintetizálja a technikai gesztus tökéletességét a tartalommal. Ennek a legelemibb, de egyben legtökéletesebb megvalósulása az ornamens. Minden így teremtett forma önmagában is kész, lezárt egész, amely belesimul az egységbe, a nagy harmóniába.

2. Ez a saját világ mellérendelő természetű: benne mindennek és mindenkinek saját, és csak neki rendelt és szentelt helye van, kételytelenül és visszavonhatatlanul része az univerzumnak. Ez az alá- és fölérendeltségi viszonyokat nélkülöző, hierarchia mentes, mellérendelő világ magától

értetődő, és nem ismeri a Dolgok közti feszültséget. Csak a Dolgok örömét. Éppen ezért könnyelműsége és könnyedsége csábít, mentesít a döntés, az állásfoglalás feladata alól. Nem ítél és nem ítéltet. Lesznai kedvelt műfajai éppen azok a területek, amelyekben a legnagyobb szabadság adatik meg a szerzőnek és befogadónak egyaránt. A mese csodákkal szomszédol, a versek születésénél az ember szíve csak megtelik vágygal, és kiárad, az ornamentális képek pedig a legnagyobb szabadság világát jelentik.

3. Lesznai ezt az olyannyira áhított ornamentális rendet festette, hímezte, írta – versben és prózában – egész életében. Az otthonteremtés- és keresés, a valahová tartozás vágya, egy saját törvényei szerint működő világ létrehozása így vált alkotótevékenységének fő céljává. Nem véletlen, hogy Lesznai éppen az enteriőrművészet felé fordult és legjelentősebb terveit – párnákat, futókat, falvédőket, ruházati kiegészítőket, tapétaterveket – e műfajban alkotta meg. Lakhatóvá, élhetővé kívánta tenni e világot, igyekezett berendezkedni itt különböző formákban: virágokat és gyümölcsöket dúsán ontó terveiben, képesesében és manufaktúrájában lakásművészeti kellékeinek létrehozásával. Otthont keresett és teremtett szellemi és spirituális értelemben a felvidéki Körtvélyesen, a családi kúriában, a Csaba-utcai szalonban, a Vasárnapi-kör összejövetelein Budapesten és Bécsben, majd pedagógusként művészeti óráin Budapesttől az Egyesült Államokig. Egy saját világot teremtett akkor is, mikor nagyregényében megrajzolta a századelő Magyarországnak monumentális freskóját.

4. A formába (meg)váltás, az ornamenssé kerekítés, a harmónia megteremtése a cél – a biztos világ létrehozása. A formák nyújtotta hit. Talán csak annak kell ilyen erősen meghatározott személyes és művészi cél, akinek labilis a külső világa. Keresnie kell hát egy pontot, ahol forma és tartalom kételytelenül egy – ahol minden önmagát teljesülten jelenti, ahol minden egyértelmű. Erre kellett Lesznainak a Kert, a saját univerzum. Csak itt lelte meg azt az érzést, hogy van egy nagy Rend, és benne sorsa teljesedett önmagát jelenti. Eggyé válik fáival, virágaival, léte összeforr a természet változásaival. Hite minden porszemet áthat. Panteista és természetimádó, mágikus és misztikus. Itt van legközelebb a teljességhez, az abszolútumhoz, az ornamentális, kételytelen világhoz: a kert Isten pitvara.

5. Lesznai a vallási elkötelezettség szintjére emelte ornamentális szemléletét, kidolgozva hitelvi rendszerét. A vallásossággal megegyező magatartás igazolható e világnak egész életére kiható

teljességével és jelentőségével, a felé irányuló áhítattal, a szinte liturgikus foglalatossággal, sőt szóhasználatával és megfogalmazásmódjával is. Lesznai számos személyes és művészetpszichológiai ok miatt vágyta azt a rendet, amelyet ez a szigorú formaelvű, a vallás szintjére emelt világgép nyújtani tudott számára, és amely egyébként olyan fájóan hiányzott volna életéből.

6. Lesznai Anna varázsos személyiségét képekbe festette, párnákba hímezte, és versekbe öntötte, ami pedig még ezek után is megmaradt kincseiből, azt az emberekre költötte. Mindenkinek és mindenhová jutott egy kis Lesznai Anna, vagy ahogy barátai nevezték: Máli. Nyitott és nyílt, egyenes, minden előítélettől és konvenciótól mentes személyisége, legendásan szeretetteljes lény, magával ragadó egyénisége mindenkit megbabonázott. Talán az egyetlen volt, aki egyszerre tudott közös hangot találni a Nyugat és a Nyolcak társaságával, a Vasárnapi Kör tagjaival vagy éppen Kassákkal és csoportjával. Akit muszáj volt szeretni. Bár néha nehéz volt, főleg ha a férjnek kellett e szociabilitási rohamokat elviselnie. Életművének jelentős részét a barátoknak, pályatársaknak a művészi, alkotói eredményeihez való hozzájárulása jelenti. A velük töltött idő, az értő odafigyelés, a csodálatos beszélgetőpartneri képességei és szellemi-érzelmi-fizikai gondoskodása (éppen amivel kellett: mazsolás tejeskaláccsal, szerelemkenyérrel vagy egy kosár falusi almával) sokakat hozzásegített kiteljesedésükhöz és sikerükhöz. Lesznai személyiségétől mi sem állt távolabb, mint az ítéletmondás, a viszonyok kategorikus meghatározottsága. Ő ornamentális megváltást ad a dolgoknak, bábáskodik e formákba kerekített világ felett. Szeretetteljes és elnéző. Megértő és simogató, még akkor is, ha kritikát fogalmaz meg. Ezek a tulajdonságok predesztinálták őt arra is, hogy a *Nyugatban* rendre ő írjon kritikát az elsőkötetes írók, költők könyvéről.

7. A világot látványokban, ornamensekben és formákban átélő, érzékelő és felfogó Lesznainak nemcsak világgépe, világlátása és világnézete, hanem világ-képe, világ-látása és világ-nézete volt. Bármely élethelyzetben domináló kreatív személyiségét, alkotói habitusát és művészi szenzibilitását mindennél jobban jellemzi a vizuális percepció jelentőségének hangsúlyozása, a látás élvezete és a látvány dicsérete, ami írásaiban (naplójában, regényében, sőt kritikáiban) is visszatér. Nagyon erős vizuális képességekkel megáldott alkotóként sokszor találunk olyan leírásokat, amelyek látványok, kompozíciók verbális rögzítésére törekszenek, pontos színnevezésekkel és szavakkal formáznak, festenek – az ornamentális teljes eszköztárát

bevetve, néhol kis magyarázó ábrák segítségével felvázolva a leendő kompozíciót. Látásmódja fragmentált, mellérendelő: nem hierarchiát és szerkezeteket lát, hanem egymás mellé rendelt formákat és színeket. Ez több mint tudás kérdése. Csak az lát így, aki hittal vallja, hogy a formák többek önmaguknál, aki úgy véli, hogy egy narancssárga virág, amit tüzes nyári alkonyban, kínai lakkos lomb és gally háttérben meglátott hat éves korában az ember, bizonyos elhajlást ad az ember lelkének, valamilyen irányba tereli, és ez a fontos.

V. Tudományos eredmények rövid összefoglalása

Az ornamentika, az ornamentalitás Lesznai egész életművében központi elv, minden műfajban tetten érhető axióma. Ezen alapult alkotótevékenységének egésze. Több és más volt, mint módszer, megközelítésmód, formai vagy műfaji megoldás. Lesznai számára az ornamentika világnézet volt.

Kortársai közül sokan és sokszor beszéltek egy új típusú vallásosság szükségességéről, de az igazi vallásalapító Lesznai Anna volt. Ő volt az, aki világnézetét transzcendens tartalommal hitelvek egységévé ötvözte. Mély, soha nem múló elkötelezettséggel vallotta az ornamentalitást: azt, hogy forma és tartalom tökéletes megvalósulása túlmutat önmagán, és az abszolútummal, a világformáló akarattal, a túlnanról származó tudással köt össze bennünket. A cél a teljességre törekvés, egy új egység megszületése, a megformázás, teljessé tétel és megvalósulás. Lesznai e törekvéseket az emberi lét egyetlen és kizárólagos értelmének tartotta. A vallás is ezen odaigyekvés eszköze volt számára. A dogmatikus vallásokat elégtelennek tartotta az Én és a Minden közti határ áttörésére, hiszen a teljességhez mindenkit egyéni viszony fűz. Lesznai ezáltal az individuumra hárította annak felelősségét, hogy a művészet, a szerelem, a szülés vagy az alkotás útján betöltse rendeltetését.

Csak az alapít vallást, teremt egy új vallásosságot, akinek nincs más útja. Lesznai kifeszítve lebegett két világ között: ősei hitét elvesztette, formálisan meglévő hitéhez nem volt köze. Áhította a rendet és a transzcendenciát. Az elveszített vallásai helyébe egy új vallásosságot teremtett, ez volt az ornamentalitás.

Lesznai vágya volt a rend, kereste azt a világot, amelyben a döntések felelősségét a világrend átveszi, s az etikai és vallási támaszok szigorú keretek között tartják az egyént, a bölcsőtől a koporsóig mintegy ráhába feszítik élete menetét. Ahol nincsenek kételyek, ahol minden egyértelmű – sőt, alá és fölérendelt. Ott, ahol a templomban a középkorban térdepelnek a parasztasszonyok. Ahol nincs feleslegesség, ahol minden egyértelmű, ahol a látszat fedi a lényeket: egy asztal, egy élet. Ahol a szó egyértelmű, természetes és tiszta. Ez volt falujának feudális világa, ahol gyermekkorában a parasztok ruhája szegélyét csókolgatták, hogy aztán pár évtized alatt háromszáz évet élve meg, ne fogadják még a köszönését sem. Lesznai nem hiába választotta – Bosch és Chagall mellé – meghatározó jelentőségű művészként Brueghelt is, akinek alakjai éppen azt a rendet képviselték, melyet Lesznai áhított, s azon a jól szervezett földgolyón éltek, amely Lesznai korában már sehol sem volt, s akik követték a vallás és a törvények előírásait, hogy némán és hadakozás nélkül haljanak meg. Így szeretett volna Lesznai írni is: egyszerű állító mondatokban, az egyes konkrét dolgokról. Egyenesen, kristálytisztán, magától értetődően, magukba zárt formákkal, mégis ezer asszociáció felé nyitva utat. Művei szomszédolnak egymással, a kemény héjú egységek egymás mellé kerülve összekapcsolódnak: motívumok és fordulatok járnak keresztül-kasul a naplók, a mesék, a versek, sőt a képesek között is. Minden bele van szöve a világmindenség szőnyegébe. Minden mindennel rokon, lélekvalósággal telített.

„Mindig van hét kásahegy és három tövises rézkapu a cél előtt” – mondogatta gyakran Lesznai. Az életmű mégis egy minden felmerülő nehézséggel megküzdő vagy azokon felülemelkedő, talpon maradó, kiegyensúlyozott személyiség képét sugallja, akiből teljességgel hiányzik a harag, a düh, a számonkérés és a csalódottság tulajdonsága. Tüze és vitalitása van. Kortársai és mai olvasói, értői, műveinek rajongói, sőt a kutatók sem tudják kivonni magukat ereje alól.

Személyes tragédiája, hogy csak rövid időre adatott meg neki az igazi otthon, az a rend, rendezettség és nyugodt kiegyensúlyozottság, amire mindig is vágyott. A többlaki élet, a két emigráció gyakorlati nehézségei mellett, csapongó, szétszórt, dinamikus kreativitása és a feladatokat elodázni hajlamos személyisége nem engedte a folyamatos, egyenletes munkát: nem kedvezett egy pontosan meghatározott, kigondolt és megtervezett életprogram végrehajtásának – a külső és belső Rendnek. Képessége, tehetsége, művészi lehetőségei adottak voltak egy sikeres,

kimagasló életmű megteremtéséhez, ám a megvalósításhoz szükséges következetes, önmagával szemben szigorúbb – célra tartóbb – személyiség, a megfelelő gazdasági környezet, illetve az Otthon stabilitása és nyugalma hiányzott. Ennek hiányában az életmű – bár sokszínűségében lenyűgöző –, mégis fragmentált és egyenetlen maradt, miközben Lesznai olyan csúcsteljesítményeket hozott létre, mint a *Kezdetben volt a kert* című regénye, ornamentális tervei vagy éppen pedagógiai munkássága.

A disszertáció az életmű különböző területeinek elemzésével igazolta az ornamentális szemlélet folyamatos és meghatározó jelenlétét, és vallásos ihlettségű világgéppé válását, amelyben Lesznai – valódi otthona nem lévén – virtuális otthonra talált.

Ő, aki borul és kenyérül osztotta el magát, akinek az árnyékában oly sokan elfértek, és hazataláltak, ha hozzá értek, az 1930-as évek közepén egy utolsó esélyt adott a világnak és magának: az idősebb és fiatalabb Bohus cukrászmestertől leckéket vett. A Petőfi Irodalmi Múzeumban megtalálható jegyzeteiből¹³ tudjuk, hogy töltött mézeskenyeret és kalácsot (kávéfonatnak és briósnak) már biztosan cukrász-módra tudott sütni. Hogy mindenkinek jusson: az élethez, a bíráshoz – lírában és szerelemben. Rá azonban már senki nem gondolt. Nem volt miért, kiért maradnia – de mégis mindent itt hagyott nekünk.

Lesznai most is, mint egész életében, ugyanazt, a lehető legtöbbet teszi: jó étvágyat csinál. Ét-vágyat. Az élethez. Hogy mindenki lakjon jól.

¹³ PIM Kézirattár, V. 3670/17/2 és V. 3670/17/1

VI. A disszertáció témakörével összefüggő publikációk

Önálló kötet:

- Török Petra: *Formába kerekedett világ. Lesznai Anna művészete és hagyatéka a hatvani Hatvany Lajos Múzeumban*. Hatvany Lajos Múzeum Füzetek 16., Hatvan, 2001. 1-105. old.

Szerkesztés:

- *Sorsával tetováltan önmaga. Válogatás Lesznai Anna naplójegyzeteiből*. Petőfi Irodalmi Múzeum – Hatvany Lajos Múzeum, Budapest, 2010. 1- 536. old.
- *Lesznai Anna élete és művészete*. ENIGMA 51. és 52. kötet. A tematikus számok vendégszerkesztője: Török Petra. Társszerkesztő: Szilágyi Judit, főszerkesztő: Markója Csilla. Budapest, 2007. 1-173., és 1-181. old.

Ebben két kötetben a következő tanulmányaim és forrásközléseim jelentek meg:

- „*Ez a nő olyan brutálisan gazdag, hogy muszáj szeretni*” – Szerkesztői megjegyzések az *Enigma Lesznai Anna-száma* elé. In: *Enigma* 51. 20-24. old.
- „*Nehéz a falu költőjévé lenni*” – *Lesznai Anna levele Mihályi Ödönnek*. In: *Enigma* 51. 42-45. old.
- „*...csak szeglet, fény és töredék. Mint ez a napló*” – *Lesznai Anna naplójegyzeteiről*. In: *Enigma* 51. 46-63. old.
- „*A napló kavicsok, melyek a partra vetődnek*” – *Részletek Lesznai Anna naplójából*. In: *Enigma* 51. 64-106. old.
- „*Mintha csak a jó Isten ígérete lenne*” – *Lesznai Anna levele Fenyő Miksának*. In: *Enigma* 51. 145-150. old.
- „*Nem jöttél haza?*” – *Lesznai Anna verses levele fiához 1932-ből*. In: *Enigma* 52. 37-39. old.
- „*A múlt rongyszedője vagyok*” – *Adalékok a Kezdetben volt a kert című regény keletkezéstörténetéhez*. In: *Enigma* 52. 40-45. old.
- „*Búvócskát játszva önmagammal keresem magam*” – *Lesznai Anna előszava a „Szerelem mesekönyvé”-hez*. In: *Enigma* 52. 128-129. old.

- „Arra kell törekednem, hogy megírjam azt, amit a ,mese metafizikájáról” tudok – Meseteóriák és formaértelmezések Lesznai Anna naplójegyzeteiben. In: Enigma 52. 146-159. old.

Tanulmány:

- *Lesznai Anna, a Nyolcak háziasszonya.* In: A Nyolcak. Janus Pannonius Múzeum, Pécs, 2010. 482-494 old.
- „...kivágás a mágikus végtelen szőnyegéből” - *Lesznai Anna textilmunkái, hímzései és elfeledett manufaktúrája.* In: A gödöllői szőnyeg 100 éve. Szerk.: Öriné Nagy Cecília. Gödöllő, 2009. 76-85. old.
- *Formába kerekedett világ. Lesznai Anna ornamentális világszemlélete irodalmi és művészeti hagyatékának és naplójegyzeteinek tükrében.* In: Ornamentika és modernizmus. Ernst Múzeumi Füzetek II. Szerk.: Szikra Ágnes. Budapest, 2006. 42-49. old.
- *Boldogságországba jutni. Bevezető gondolatok Lesznai Anna naplójegyzeteihez.* Forrásközlés. In: Ezredvég, 2006. október
- *A körtvélyesi „Jardin Paradis” – Lesznai Anna felvidéki Árkádiája.* In: Kalligram, 2003. április, 27-57. old.
- *Gránit a siratófalban, ütem magyar ajkú dalban” – Részletek Lesznai Anna naplójából és kísérőtanulmány.* In: Múlt és Jövő, 2001/1, 59-74. old.